

Λεωνίδας Φ. Καλλιβρετάκης

ΝΕΑ ΠΙΚΕΡΝΗ ΔΗΜΟΥ ΒΟΥΠΡΑΣΙΩΝ:
ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΕΝΟΣ ΟΙΚΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ
(ΚΑΙ Η ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ ΕΝΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ)

Στις 17 Νοεμβρίου 1876 ο πρωθυπουργός Αλέξανδρος Κουμουνδούρος υπέβαλε στη Βουλή των Ελλήνων προς ψήφιση νομοσχέδιο «περί εποικισμού αλλοδαπών» στην περιφέρεια του δήμου Βουπρασιών της επαρχίας Ηλείας. Κατά τη συζήτηση του νομοσχεδίου περί των «αλλοδαπών» αυτών, ο πρωθυπουργός δήλωσε ότι πρόκειται περί «Ιταλικών οικογενειών», ενώ οι βουλευτές Αργύριος Διαμαντόπουλος και Αθανάσιος Γ. Πετιμεζάς συμπλήρωσαν, ο μὲν πρώτος ότι είναι 42 οικογένειες «Ελληνικής καταγωγής», ο δε δεύτερος ότι είναι «Αλβανοί Έλληνες, ομιλούντες την Αλβανικήν γλῶσσαν και ορθόδοξοι».¹ Δεδομένου ότι οι διευκρινίσεις αυτές μάλλον περιπλέκουν περαιτέρω την εικόνα, θα χρειαστεί να ανατρέξουμε στην προϊστορία αυτής της υπόθεσης.

Τον Απρίλιο του 1875, επισκέφθηκαν τον Έλληνα πρόξενο στην Ancona Γεώργιο Δουρούτη αντιπρόσωποι σαρανταπέντε αλβανοφώνων οικογενειών του χωρίου Badessa, που βρίσκεται στην περιφέρεια των Abruzzi της Κεντρικής Ιταλίας, με επικεφαλής τον Dimitri de Martinio, και του υπέβαλαν αίτημα να τους παραχωρηθούν εθνικές γαίες προς καλλιέργεια, ώστε να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα, «επιθυμούντες να σώσωσι την θρησκείαν των και να φανώσιν ωφέλιμοι εις την πατρίδα των». Η ιστορία που διηγήθηκαν στον Δουρούτη ήταν εν συνόψει η ακόλουθη: Οι οικογένειές τους κατάγονταν από το χωριό Πικέρνη «εν Ηπείρω», το οποίο αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν προ 130 ετών, το 1742, πιεζόμενοι από τους Τουρκαλβανούς της γειτονικής Βόρσης, και να περάσουν, σαρανταεπτά εν όλω άτομα, στα βενετοκρατούμενα Επτάνησα, όπου εγκαταστάθηκαν στους Οθωνούς. Στη συνέχεια εικοσιένιας από αυτούς, με επικεφαλής τους αδελφούς Μαρτίνου, πέρασαν στη νότια Ιταλία, όπου ο βασιλιάς Κάρολος της Νεάπολης τους παραχώρησε γαίες στη ορεινή περιφέρεια των Abruzzi. Εκεί δημιούργησαν το νέο τους χωριό Badessa, στην εκκλησία του οποίου τοποθέτησαν την εικόνα της Παναγίας Κρεμιτόβα, προερχομένη από το μοναστήρι της Πικέρνης, ακωλύτως δε ασκούσαν τα της ορθόδοξης λατρείας τους μέχρι της βασιλείας του Φερδινάνδου Β', οπότε και υποχρεώθηκαν να υπαχθούν στο

1. *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, 1876, σ. 279, 304.

ρωμαιοκαθολικό τυπικό, πλην του βαπτίσματος, κατά το έτος 1857. Οι συνομιλητές του Έλληνα προξένου απέδιδαν την απόφασή τους να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα στο τελευταίο αυτό γεγονός, σε συνδυασμό με την ανεπάρκεια της διαθέσιμης στο χωριό τους γης σε σχέση με τον εν τω μεταξύ αυξηθέντα πληθυσμό και τις δυσβάστακτες φορολογικές επιβαρύνσεις που είχε δεσπίσει το νεοπαγές Ιταλικό κράτος.

Ο πυρήνας της ιστορίας που διηγήθηκαν ο De Martinio και οι συγχωριανοί του στον Δουρούτη² επαληθεύεται από τα πραγματολογικά δεδομένα. Υπάρχει πράγματι χωριό Πικέρνη στην παραλιακή οροσειρά της Νότιας Αλβανίας, 25 χιλιόμετρα βορείως των Αγίων Σαράντα και 30 χιλιόμετρα νοτίως της Χειμμάρας, υπαγόμενο διοικητικά κατά τον 19ο αιώνα στον Καζά Δελβίνου του Σαντζακίου Αργυροκάστρου και εκκλησιαστικά στην επαρχία Δρυϊνουπόλεως. Το τοπωνύμιο εμφανίζεται στις ελληνικές πηγές με τις παραλλαγές *Πικέρνη (του)* και *Πικέρνι (το)*, ενώ στην αλβανική γλώσσα αναφέρεται ως *Piqeras* ή *Piqerasi*, και έτσι το αποκαλούν σήμερα τόσο οι κάτοικοί του, όσο και οί Έλληνες της περιοχής.³ Στους πίνακες του Αραβαντινού, δημοσιευμένους το 1856 αλλά με στοιχεία της προηγούμενης δεκαετίας, το χωριό εμφανίζεται να έχει 60 χριστιανικά σπίτια, των οποίων οι κάτοικοι ομιλούν ελληνικά και αλβανικά.⁴ Το 1878 σημειώνονται 100 σπίτια «ελληνικά» κατοικούμενα από «εμποροπλοιάρχους πλουσίους, φιλοτίμους και φιλομαθείς»,⁵ το 1885 ισάριθμες οικογένειες «ναυτίλων ή θαλασσεμπόρων» και δημοτικό σχολείο «αξιόλογον»,⁶ και το 1913 καταμετρούνται 750 κάτοικοι «Έλληνες», δηλαδή ελληνορθόδοξοι.⁷ Είναι προφανές συνεπώς ότι το χωριό

2. Το περιεχόμενο της αίτησης μας είναι γνωστό εμμέσως από ομιλία που εκφώνησε ο Κ. Χ. Βάμβας στη συνεδρίαση της 10ης Δεκεμβρίου 1876 του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός» και συνεπώς έχει πιθανότατα υποστεί λόγια επεξεργασία· βλ. π. *Παρνασσός* 1/1877, σ. 19-26.

3. Το όνομα συναντάται και αλλού ως τοπωνύμιο (Πικέρνι Αρκαδίας, Πικέρμι Αττικής), αλλά και ως επώνυμο (λόγου χάριν ο Κωνσταντίνος Πικέρνης, Έλληνας στρατιωτικός και συγγραφέας του 19ου αιώνα) και η επικρατέστερη ετυμολόγησή του το συνδέει με τον θυζαντινό τίτλο του Επικέρνη· βλ. Σ. Λάμπρου, «Η ονοματολογία της Αττικής», *Επετηρίς Παρνασσού* 1/1897, σ. 5.

4. Σ. Αραβαντινός, *Χρονογραφία Ηπείρου*, Αθήνα 1856, σ. 357-358.

5. Β. Δ. Ζώτος, *Δρομολόγιον της Ελληνικής Χερσονήσου*, Αθήνα 1878, σ. 35.

6. Π. Πετρίδης, «Επίτομος γεωγραφική περιγραφή Χαονίας» (1885), π. *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 10/1988, σ. 210.

7. Γ.Ε.Σ., *Χάρτης Εθνογραφικός της Βορείου Ηπείρου τω 1913*, Αθήνα 1919, σ. 12.

δεν εγκαταλείφθηκε εξαιτίας της μετανάστευσης της ομάδας περί τους αδελφούς Μαρτίνου· άλλωστε υπάρχει ακόμη, υπαγόμενο στην ομώνυμη κοινότητα της επαρχίας των Αγίων Σαράντα και έχει 917 κατοίκους (1989), οι οποίοι παραμένουν Αλβανοί ελληνορθόδοξοι χριστιανοί.⁸

Χωριό Μπόρσι υπάρχει επίσης, σε απόσταση 6,5 χλμ. βορείως του Πικέρνη, το οποίο σε όλες τις πηγές εμφανίζεται κατοικούμενο από Αλβανούς μουσουλμάνους.⁹ Αν και οι σημερινές μας γνώσεις δεν επιτρέπουν να ανιχνεύσουμε τα ειδικά αίτια που θα μπορούσαν να προκαλέσουν μια σύγκρουση της έκτασης που περιγράφει ο De Martinio, μεταξύ των δυο κοινοτήτων,¹⁰ εντούτοις τέτοιας υφής συγκρούσεις, που κάποτε εξελίσσονταν σε πραγματικούς τοπικούς πολέμους, ήταν συνηθισμένο φαινόμενο στην Αλβανία του 18ου αιώνα.¹¹

Το χωριό του Πικέρνη δεν είναι ένας απομονωμένος χριστιανικός θύλακας· ανήκει στη χριστιανική ζώνη βορείως των Αγίων Σαράντα, που διακόπτεται στα ΒΒΑ από μια μουσουλμανική ζώνη με αιχμή το Μπόρσι, η οποία παρεμβάλλεται μεταξύ αυτής και της χριστιανικής Χειμάρρας. Η ύπαρξη αξιοσημείωτου μοναστηριού στην περιοχή του

8. Τα στοιχεία προέρχονται από επιτόπια και αρχειακή έρευνα επί του πληθυσμού και των οικισμών της Νοτίου Αλβανίας· βλ. Λεωνίδα Καλλιβρετάκης «Η ελληνική κοινότητα της Αλβανίας υπό το πρίσμα της ιστορικής γεωγραφίας και δημογραφίας», στον τόμο *Ο Ελληνισμός της Αλβανίας*, Πανεπιστήμιο Αθηνών-Εκδόσεις Σιδέρης, Αθήνα 1995, σ. 25-58.

9. Αναφερόμενο και ως Μπόρτζι (το), Βόρση (η), Μπόρση (του), Μπίρση (η), στους δε (ιταλο-) αλβανικούς χάρτες ως Borsci. Το τοπωνύμιο είναι διαδεδομένο και στον ελλαδικό χώρο, στην Ηλεία, την Αργολίδα (Μπόρσας) και την Αττική (μικροτοπωνύμιο της Πάρνηδας, Β. της Χασιάς), συναντάται δε και ως επώνυμο Αλβανών στρατιωτών (Lecca Borsi, Georgio Borsa κ.ά.) τον 15ο και 16ο αιώνα· βλ. C. N. Sathas, *Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au Moyen Age*, Παρίσι 1888, τ. 7^{ος}, σ. 11, 145, 153, 169, τ. 8^{ος}, σ. 353. Επανερχόμενοι στον γειτονικό του Πικέρνη οικισμό, να σημειώσουμε ότι υπάρχει στην περιοχή και ομώνυμος Πύργος (Cast^o di Borsci), συνδεόμενος κατά τον Πετρίδη με τον άλλοτε Χατζή Βέη Βόρση, καθώς και ομώνυμος ποταμός και χάνι· βλ. Σ. Αραβαντινός, *ό.π.*, σ. 359· Β. Δ. Ζώτος, *ό.π.*, σ. 35· Π. Πετρίδης, *ό.π.*, σ. 210.

10. Εξαήμερη πολιορκία του χωριού από τους «Τούρκους της Βόρσης», στη διάρκεια της οποίας σκοτώθηκαν 27 από τους επιτιθέμενους –και ουδείς αμυνόμενος– και η οποία έληξε με φυγή των Πικερνιωτών, λόγω της άφιξης του οθωμανικού στόλου· βλ. Κ. Χ. Βάμβας, *ό.π.*, σ. 24.

11. Βλ. Ενδεικτικά Γκριγκόρι Α. Αρς, *Η Αλβανία και η Ήπειρος στα τέλη του ΙΗ' και στις αρχές του ΙΘ' αιώνα*, Αθήνα 1994, σ. 63-69.

χωριού αναφέρεται ήδη από τον Αραβαντινό, ενώ σε μεταγενέστερο κατάλογο διευκρινίζεται ότι πρόκειται για την ενοριακή μονή της Κοιμήσεως της Θεοτόκου Κρεμεσόβας, η οποία «εκτίσθη τω 1400» και είχε (1911) εισόδημα 100 οθωμανικών λιρών, 40 εκ των οποίων διέδτε για το σχολείο του χωριού.¹²

Το δρομολόγιο που οδηγούσε από τις αλβανικές ακτές στα εδάφη της Νεαπόλεως δεν ήταν άγνωστο εκείνα τα χρόνια και οι επαφές είχαν πυκνώσει κατά την προβαλλόμενη χρονολογία μετανάστευσης στην ιταλική χερσόνησο. Πράγματι, από το 1735 Χειμμαριώτες και Αλβανοί της ευρύτερης περιφέρειας υπηρετούσαν ως μισθοφόροι στρατιώτες στα ειδικά τάγματα που είχε συγκροτήσει ο Κάρολος Γ' ο Βουρβόνος,¹³ που ανήλθε τη χρονιά εκείνη στο θρόνο του βασιλείου της Νεαπόλεως, όπου και παρέμεινε μέχρι το 1759 (οπότε ανήλθε στον ισπανικό θρόνο). Η περιοχή των Abruzzi περιλαμβανόταν όντως τότε στα όρια του κράτους του, και ο οικισμός της Villa Badessa υπάρχει ακόμη και σήμερα, υπαγόμενος διοικητικά στην κοινότητα Rosciano της επαρχίας Pescara. Βρίσκεται σε απόσταση 30 περίπου χλμ. από την ακτή της Αδριατικής, σε υψόμετρο 110, στην κοιλάδα του ποταμού Nora, και αποτελεί την βορειότερη αλβανόφωνη εγκατάσταση στην Ιταλία (η αμέσως επόμενη εγκατάσταση, που αποτελείται από μια ομάδα πέντε χωριών, βρίσκεται 100 περίπου χλμ. νοτιότερα).¹⁴ Η Villa Badessa έχει σήμερα 510 κατοίκους, οι οποίοι είναι επαρκώς ενήμεροι για την ιστορία του οικισμού τους. Σύμφωνα με την παράδοσή τους, κατάγονται από μια ομάδα δεκαοκτώ οικογενειών που εγκατέλειψαν τον οικισμό του Πικέρνη, κυρίως, αλλά και ορισμένα άλλα χωριά της ίδιας περιφέρειας στα νότια της Χειμμάρας (Λούκοβο, Άι Βασίλη, Νίβιτσα, Klikùrsi) και, πιθανό-

12. Στους (ιταλο-)αλβανικούς χάρτες σημειώνεται ως Cremosona· βλ. Σ. Αραβαντινός, *ό.π.*, σ. 358· Β. Μπάρας, *Το Δέλτινο της Βορείου Ηπείρου και οι γειτονικές του περιοχές*, Αθήνα 1966, σ. 245.

13. Γκριγκόρι Α. Αρς, *ό.π.*, σ. 38, 45.

14. M. Famiglietti, «Le Comunità Italo-Albanesi», *Italia Plurilingue*, 1983, σ. 213, όπως παρατίθεται στην έκδοση της Commission of the European Communities, *Linguistic Minorities in Countries belonging to the European Community*, Luxembourg 1986, σ. 41· C. Tagliavini, «Gli ètnici' dei paesi albanesi d'Italia», *Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti*, 122/1964, σ. 551-556· G. Buratti, «Minorités linguistiques in Italie insulaire et péninsulaire. II Les Albanais», π. *Europa Ethnica*, XXI/1964, σ. 8-11· O. Marinelli, «Il numero degli albanesi in Italia», π. *Rivista Geografica Italiana*, XX/1913, σ. 364-367.

τατα μέσω Κέρκυρας, έφθασαν το 1743 στην Ιταλία, συνοδευόμενες από δύο ορθόδοξους ιερείς. Στις οικογένειες αυτές προστέθηκαν το 1748 άλλες πέντε· ερμηνεύουν δε τη μετανάστευση των προγόνων τους ως μια προσπάθεια «να ξεφύγουν από την τουρκική κατοχή». Τεκμηριώνεται επίσης από επίσημα έγγραφα ότι ο βασιλιάς Κάρολος Γ΄ της Νεαπόλεως τους παραχώρησε πράγματι στις 4 Μαρτίου του 1744 μια περιοχή που ανήκε κληρονομικά στη μητέρα του Ελισάβετ Φαρνέζε της Πάρμας,¹⁵ με την προσθήκη δύο γειτονικών κτημάτων (Abbadessa και Piano di Coccia), όπου και τελικά εγκαταστάθηκαν. Ο κεντρικός ναός της Villa Badessa κτίστηκε δέκα χρόνια αργότερα, το 1754, και είναι αφιερωμένος στην Παναγία την Οδηγήτρια (Tuttasanta Maria Madre di Dio Odigitria)· έχει αξιόλογες μεταβυζαντινές εικόνες του 15ου-19ου αιώνα, κυρίως κρητοβενετικής και επτανησιακής τέχνης, αρκετές από τις οποίες έχουν ως θέμα την Παναγία (Madonna con Bambino, Parto della Vergine, Nascita di Maria κ.ά.) και έχουν κηρυχθεί από το Ιταλικό Υπουργείο Πολιτισμού ως έργα διεθνούς ιστορικής και καλλιτεχνικής αξίας, καθώς αποτελούν μια συλλογή μοναδική στη Δυτική Ευρώπη. Η Villa Badessa ανήκει στην Εκκλησιαστική Επαρχία Cattolica Bizantina Greco-Albanese που εδρεύει στο Lungro της Καλαβρίας και υπάγεται στην Congregazione Orientale του Βατικανού. Οι βαπτίσεις, οι γάμοι και οι κηδείες, αλλά και η απλή κυριακάτικη λειτουργία, τελούνται σύμφωνα με το ελληνορθόδοξο τυπικό,¹⁶ που αποτελεί μάλιστα σήμερα το περισσότερο προβαλλόμενο τουριστικό αξιοθέατο της περιοχής,¹⁷ χαρακτηριζόμενο ως μια «εξωτική ανατολίτικη όαση» στην καρδιά της Ιταλίας.¹⁸ Είναι προφανές λοιπόν ότι πλήθος στοιχείων επι-

15. Η Elisabetta Farnese (1692-1766), ανηψιά και διάδοχος του Francesco Farnese, Δούκα της Πάρμας, σύζυγος (1714) του βασιλιά Φιλίππου Ε΄ της Ισπανίας, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στα ιταλικά αλλά και τα ισπανικά πολιτικά πράγματα του 18ου αιώνα.

16. Το οποίο προσδιορίζεται ποικιλοτρόπως στην ιταλική βιβλιογραφία: rito greco-bizantino, rito ortodosso greco-orientale, tipikon di Costantinopoli in lingua greca, rito greco, liturgico bizantino, rituali della liturgia di San Giovanni Crisostomo κ.τ.λ.

17. Σε συνδυασμό με την προβολή και των τοπικών παραδοσιακών ενδυμασιών, «costumi tradizionali, estremamente caratteristici perché originari e affini a quelli epiroti».

18. Οι πληροφορίες για την Villa Badessa προέρχονται κυρίως από τη μονογραφία του εφημέριου του χωριού Lino Bellizzi, *Villa Badessa – Oasi orientale in Abruzzo*, πρόλογος Giuseppino Mincione, εκδ. Tracce, Pescara, 1994.

βεβαιώνουν, όχι μόνο στον πυρήνα της αλλά και σε αρκετές λεπτομέρειές της, την ιστορία που διηγήθηκε το 1875 ο De Martinio στον Έλληνα πρόξενο της Ancona. Επιπλέον, όπως διαπιστώσαμε κατά τη διάρκεια επιτόπιας έρευνας στην Αλβανία το 1992, η υπόθεση της μετανάστευσης στην Ιταλία είναι γνωστή στους σημερινούς κατοίκους του Πικέρνη, οι οποίοι και έχουν αποκαταστήσει επαφή με τους Ιταλούς ομογενείς τους κατά την διάρκεια του 20ού αιώνα.

Την εποχή που τέθηκε το ζήτημα της εγκατάστασης των περί ων ο λόγος Ιταλοαλβανών, στην Ελλάδα βρισκόταν σε εξέλιξη μια σημαντική αγροτική μεταρρύθμιση, η διανομή της εθνικής γης, βάσει των σχετικών νόμων ΥΛΑ΄ του 1871 και ΥΠΓ΄ του 1873 που είχαν προωθήσει αντίστοιχα οι κυβερνήσεις Κουμουνδούρου και Δεληγεώργη. Από τη διανομή είχαν εξαιρεθεί ορισμένες γαίες για λόγους δημοσίου συμφέροντος, μεταξύ των οποίων επελέγη η έκταση που παραχωρήθηκε τελικώς στους αιτούντες κατοίκους της Badessa. Η κίνηση για τη δημιουργία του περί ου ο λόγος οικισμού αποτελούσε άραγε τη μεμονωμένη ανταπόκριση του Ελληνικού κράτους στο συγκινητικό αίτημα των εξ Ιταλίας ομοδόξων, ή εντασσόταν σε μια ευρύτερη σύλληψη; Είναι γνωστό ότι το όραμα του λεγόμενου εποικισμού απασχολούσε τους ιδύνοντες από την πρώτη στιγμή της δημιουργίας του Ελληνικού κράτους, και αποτελούσε άλλωστε στερεότυπο εντασσόμενο στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα της εποχής. Πλην των δυτικοευρωπαϊκών «αποικιών» που είχαν σχεδιαστεί, είχε προταθεί και η κατά τόπους εγκατάσταση Ελλήνων από τουρκοκρατούμενες περιοχές, Αλβανών κ.ά. Τα εποικιστικά αυτά σχέδια δεν πραγματοποιήθηκαν, στο βαθμό τουλάχιστον που επιδίωκαν οι εμπνευστές τους και, πάντως, κατά την εξεταζόμενη περίοδο βρίσκονταν ήδη σε μακρόχρονη ύφεση. Κάποιοι διείδαν, τη δεδομένη στιγμή στη συγκεκριμένη ενέργεια, την ανταπόκριση «προς είδος τι μεταναστευτικού ρεύματος», και πρότειναν τη λήψη περαιτέρω κυβερνητικών μέτρων για την έλξη ξένων εποίκων.¹⁹ Το 1873 είχε υποβληθεί στον Έλληνα πρόξενο στη Βηρυττό αίτημα των ελληνορδο-

19. Βλ. ανυπόγραφο άρθρο στο εκδιδόμενο από τον Αριστείδη Κ. Οικονόμου περιοδικό *Οικονομική Επιθεώρησης* 5/1877-1878, σ. 178-180. Αλλά και ο Κ. Χ. Βάμβας, *ό.π.*, θεωρεί την μαζική μετανάστευση ελληνοφώνων και αλβανοφώνων από την Ιταλία «έργον δυνάμενον πολλαχώς να αποβή λίαν ωφέλιμον δια την Ελλάδα· καθότι και πολλαί εθνικαί γαίαι άγονοι μέχρι σήμερον και άκαρποι ένεκεν ελλείψεως εργατικών χειρών, δέλουσι μεταβληθή εις προσοδοφόρους αγρούς» κ.τ.λ.

δόξων κατοίκων ενός χωριού του «Λιβανίου Όρους» να μεταγκατασταθούν στην Ελλάδα.²⁰ Μη διασταυρούμενη επί του παρόντος πληροφορία αναφέρεται και σε άλλες σχετικές αιτήσεις μετανάστευσης των κατοίκων ελληνοφώνων χωριών από τις περιοχές του Lecce και του Brindisi,²¹ ενώ την ίδια περίοδο ο Έλληνας πρέσβυς στην Πετρούπολη διαβίβασε ανάλογο αίτημα 199 «ελληνορωσικών οικογενειών» από τη Μεσημβρινή Ρωσία.²² Αλλά και το 1882, υπήρξε ανεπιτυχής προσπάθεια προσέλκυσης Σικελών αποίκων.²³ Οι πληροφορίες αυτές ενισχύουν την υπόθεση ότι στη συγκεκριμένη συγκυρία παρατηρείται κάποια πύκνωση του φαινομένου, στις περισσότερες όμως περιπτώσεις οι σχετικές κινήσεις εξαντλήθηκαν στις προθέσεις.

Στην περιοχή του δήμου Βουπρασιών είχαν εξαιρεθεί από την διανομή, με το από 16 Ιουνίου 1875 Βασιλικό Διάταγμα, ορισμένες εθνικές γαίες «καθό χρήσιμοι προς δημοσίους σκοπούς». Είχε προηγηθεί, τρεις μήνες νωρίτερα, η αίτηση των περί τον De Martinio στον Έλληνα πρόξενο της Ancona, χωρίς εν τούτοις να τεκμηριώνεται ρητά η άμεση σχέση μεταξύ των δυο γεγονότων, σχέση που θεωρώ πάντως εξαιρετικά πιθανή. Το σχετικό διάταγμα προσυπέγραφε ο βουλευτής Καλαβρύτων Αθανάσιος Γ. Πετιμεζάς, τότε υπουργός Οικονομικών στην πρώτη κυβέρνηση του Χαριλάου Τρικούπη. Μεσολάβησε ενάμιση χρόνος, με σημαντικότερες πολιτικές εξελίξεις τις εκλογές του Ιουλίου 1875, την παραίτηση Τρικούπη και το σχηματισμό κυβέρνησης από τον Κουμουνδούρο. Στο διάστημα αυτό, ο Δουρούτης με τον De Martinio έφεραν εις πέρας την όλη προσπάθεια οργάνωσης της μετανάστευσης, αντιμετωπίζοντας τα ποικίλα διαδικαστικά προβλήματα που έπρεπε να επιλυθούν: διαγραφή των μεταναστών από τα ιταλικά δημοτολόγια, έκδοση ελληνικών διαβατηρίων, πώληση των περιουσιακών τους στοιχείων κ.τ.λ.²⁴

Ούτως εχόντων των πραγμάτων, οι Αλέξανδρος Κουμουνδούρος και Σωτήριος Σωτηρόπουλος, ο πρώτος με την ιδιότητά του ως υπουργός

20. Εμμ. Πρωτοψάλτης, «Πρόσφυγες κατά την Ελληνικήν Επανάστασιν», π. *Νέα Εστία* 44/1948, σ. 1156.

21. Κ. Χ. Βάμβας, *ό.π.*, σ. 25-26. Στην αναφερόμενη περιοχή υπάρχουν πράγματι εννέα Γκρικοσαλεντίνικα χωριά (Calimera, Castrignano dei Greci, Corigliano d'Otranto, Martano, Martignano, Melpignano, Soleto, Sternatia και Zolino), όπου ομιλείται ακόμη η ομώνυμη διάλεκτος.

22. Εμμ. Πρωτοψάλτης, *ό.π.*, σ. 1156.

23. Βλ. π. *Παρνασσός* 6/1882, σ. 961.

24. Κ. Χ. Βάμβας, *ό.π.*, σ. 25· *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, *ό.π.*, σ. 305.

των Εσωτερικών και ο δεύτερος ως υπουργός των Οικονομικών, εισάγουν κατά τη συνεδρίαση της 17ης Νοεμβρίου 1876, όπως αναφέραμε στην αρχή, το σχετικό νομοσχέδιο στη Βουλή, η οποία το κήρυξε κατεπείγον και το δέχθηκε αυθημερόν σε πρώτη ανάγνωση. Ακολούθησε την επομένη η δεύτερη και την μεθεπομένη η τρίτη ανάγνωση, ενώ μεσολάβησε (18 Νοεμβρίου) παραίτηση της κυβέρνησης και σχηματισμός νέας υπό τον Δεληγεώργη. Εν τούτοις, εν μέσω της κυβερνητικής κρίσης, ο νόμος ψηφίστηκε (19 Νοεμβρίου) και αφού υπεγράφη από τον βασιλέα Γεώργιο (13 Δεκεμβρίου), δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα της Κυβερνήσεως στις 14 Δεκεμβρίου 1876, με τα στοιχεία ΦΠΑ'.

Η σπουδή αυτή, πέραν του ότι υπογραμμίζει τη διακομματική συναίνεση επί του εγχειρήματος, αιτιολογείται ενδεχομένως και από το ότι, ως φαίνεται, οι πρώτοι μετανάστες είχαν ήδη φθάσει στην Πάτρα. Αξιοσημείωτο ρόλο στην κοινοβουλευτική διεκπεραίωση του ζητήματος διαδραμάτισε ο Αθανάσιος Γ. Πετιμεζάς, ενήμερος των όλων εγχειρήματος. Σύμφωνα με τροποποίηση την οποία πρότεινε και έγινε δεκτή, αυξήθηκε από 20 σε 30 στρέμματα η παραχωρουμένη σε κάθε οικογένεια έκταση, ενώ παράλληλα προσπάθησε να κάμψει τους εν γένει δισταγμούς κάποιων βουλευτών. Το γεγονός ότι, όπως είδαμε προηγουμένως, επί υπουργίας του είχε εξαιρεθεί η περιοχή της διανομής, ενισχύει την πεποίθησή μου ότι η πράξη εκείνη συνδεόταν ήδη εξ αρχής με τη συγκεκριμένη υπόθεση.

Οι εθνικές γαίες που είχαν εξαιρεθεί με το ΒΔ του Ιουνίου 1875 από τη διανομή, βρίσκονταν «εν τη περιφέρεια των χωρίων Ψάρι, Καπελέτου και Μάζι και εν ταις θέσεσι Βάρδα Καπελετέικο και Ψαρέικο».²⁵ Ο νόμος που ψηφίστηκε από την Βουλή ένα χρόνο αργότερα, προσδιόριζε ειδικότερα ότι για τον συνοικισμό των «αλλοδαπών», θα παραχωρηθεί εθνική γη από την παραπάνω και δη «κατά την θέσιν Ταβέρνα». Η περιοχή αυτή βρίσκεται στα βόρεια της πεδιάδας της Γαστούνης, της μεγαλύτερης της τότε Ελλάδας, σε λιγότερη των 10 χλμ. απόσταση από τη θάλασσα, ή μάλλον από τη λιμνοθάλασσα Κοτύχι και τη θαλτώδη παραλιακή ζώνη που εκτείνεται κατά μήκος των βορειοδυτικών ακτών της Πελοποννήσου. Τα τρία χωριά που αναφέρονται στο διάταγμα, έχουν ήδη μια μακρά ιστορία. Η συγκρότησή τους ανάγεται στις αρχές του 15ου αιώνα και σχετίζεται κατά σύμπτωση με μια άλλη μετανά-

25. Φ.Ε.Κ. 44/8 Ιουλίου 1875.

στευση Αλβανών χριστιανών, την οποία γνωρίζουμε αρκετά καλά. Πρόκειται για τους περίφημους δέκα χιλιάδες Αλβανούς που εμφανίστηκαν στον Ισθμό της Κορίνθου το 1404/1405 και εγκαταστάθηκαν στην Πελοπόννησο με την άδεια του δεσπότη Θεόδωρου Παλαιολόγου.²⁶ Το Ψάρι και το Μάζι (σημερ. Άνω Κουρτέσιον) αναφέρονται σε οθωμανικό τιμαριωτικό κατάστιχο του 1461/1462 ως κατοικούμενα από Αλβανούς, ενώ του Καπελέτου αναφέρεται ως *meztaa* (καλλιεργήσιμη γη χωρίς μόνιμους κατοίκους) που ανήκει στο ίδιο τιμάριο με το Ψάρι.²⁷ το 1700 όμως έχει ήδη εξελιχθεί σε μόνιμο οικισμό.

Αλβανόφωνα χωριά βρισκόνταν εξ άλλου αρκετά σε όλη την περιοχή, τουλάχιστον δεκαεπτά σε ακτίνα 20 χλμ.²⁸ Στα μέσα της δεκαετίας του 1870, το Ψάρι είχε περί τους 400 κατοίκους, 300 του Καπελέτου και 100 το Μάζι. Και τα τρία χωριά ανήκαν, όπως αναφέρθηκε ήδη, στο δήμο Βουπρασιών, ο οποίος εκτεινόταν στα όρια της επαρχίας Ηλείας με εκείνη των Πατρών και περιλάμβανε συνολικά 23 χωριά, 5 από τα οποία ανήκουν σήμερα στο νομό Αχαΐας. Ο συνολικός πληθυσμός του δήμου ανερχόταν σε 4.000 άτομα.²⁹ Οι συγκεκριμένες περιφέρειες που σημειώνονται στο διάταγμα (Βάρδα Καπελετέικο και Ψαρέικο) είναι δυσκολότερο να εντοπιστούν με ακρίβεια. Οικισμός με το όνομα Βάρδα εμφανίζεται επισήμως μόλις το 1912, σε απόσταση 5 χλμ. ΒΒΔ του Καπελέτου και 3 χλμ. ΒΔ από το Ψάρι. Πρόκειται για έναν δυναμικό οικισμό που παρουσίασε από νωρίς μια γοργή ανάπτυξη και σήμερα έχει εξελιχθεί σε μια κωμόπολη δυόμισι χιλιάδων κατοίκων, τη μεγαλύτερη της περιοχής. Είναι πολύ πιθανόν να συνδέεται με την περιοχή Βάρδα Καπελετέικο του 1875.³⁰ Γνωρίζουμε ακόμη λιγότερα αυτή τη

26. Για μια κριτική σύνοψη του ζητήματος, βλ. Β. Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου 13ος-18ος αιώνας*, Αθήνα 1985, σ. 68-85.

27. Β. Παναγιωτόπουλος, *ό.π.*, σ. 217-224· πρώτη δημοσίευση από τους P. Assenova – R. Stojkov – Th. Kacori στο π. *Annuaire de l'Université de Sofia-Faculté des Philologies Slaves* 68/1975, σ. 213-297. Η ταύτιση των τοπωνυμίων με ευθύνη δική μου.

28. Πρόκειται, εκτός από τα τρία που προαναφέραμε, για τα χωριά Κώμη, Καγκάδι, Κράλι (σημερ. Άγιος Νικόλαος Κράλης), Σπάτα (σημερ. Άγιος Νικόλαος Σπάτων), Μαλίκι (σημερ. Νησί), Μιχόι, Καζνέσι (σημερ. Αγία Μαρίνα), Κουμπουδέκρα (σημερ. Δάφνη), Σίμιζα, Κόκλα (σημερ. Πηγάδι), Μαρκόπουλο, Καρδιοκαύτι και Σούβαρδο (σημερ. Ελαιότοπος). Οι ταυτίσεις των οικισμών από το κατάστιχο του 1461/1462 με δική μου ευθύνη.

29. Υπουργείον Εσωτερικών, *Στατιστική της Ελλάδος: Πληθυσμός 1879*, Αθήνα 1881, σ. 55-56.

30. Στο κατάστιχο του 1461/1462 σημειώνεται αλβανικός οικισμός Bardi Zoga, ο

στιγμή για τη θέση Ψαρέικο, αν και η σχέση του τοπωνυμίου με τον οικισμό Ψάρι δεν αποκλείεται, χωρίς όμως και να σημαίνει ότι υπάρχει άμεση γεωγραφική γειτνίαση. Η εν συνεχεία ίδρυση σχολείου, με πρωτοβουλία του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός» όπως θα δούμε παρακάτω, «εις Μανολάδα της Ηλείας παρά τοις εκεί εξ Ιταλίας αποίκους», θα δικαιολογούσε την εκδοχή της περιφέρειας Βάρδα, που βρίσκεται σε απόσταση 2,5 χιλιομέτρων ΝΑ της Μανολάδας.

Η συγκεκριμένη «θέσις Ταβέρνα», τοπωνύμιο που συνδέεται με τόπο αποθήκευσης κρασιού, μας είναι επίσης άγνωστη από τις προγενέστερες πηγές. Η κατοπινή (1884) μεταφορά του σχολείου του νέου οικισμού στου Καπελέτου, αλλά και η εν συνεχεία (1912) υπαγωγή του στην κοινότητα Καπελέτου, σε συνδυασμό με τα προηγούμενα, μας ωθεί να τοποθετήσουμε το συνοικισμό των προσφύγων νοτίως των οικισμών Βάρδα και Ψάρι –που το 1912 υπήχθησαν στην κοινότητα Βουπρασιού– και βορείως του οικισμού Καπελέτου, εντός των διοικητικών ορίων της σημερινής ομώνυμης κοινότητας.³¹

Οι πρώτοι μετανάστες από τη Badessa έφθασαν στο λιμάνι της Πάτρας το φθινόπωρο του 1876. Ήταν δεκατρείς οικογένειες, από τις σαρανταδύο που είχαν εκδηλώσει ενδιαφέρον. Πατώντας το ελληνικό έδαφος, ήρθαν σε μια πρώτη επαφή με το Ελληνικό κράτος: «δυστυχώς δεν υπήρξε πολύ ενθαρρυντική η υποδοχή ης έτυχον παρά των αρχών και των ιδιωτών, εγκαταλειψάντων αυτούς εις την τύχην των».³² Εν πάση περιπτώσει, τα όποια προβλήματα και δυσλειτουργίες παρακάμφθηκαν, ο σχετικός νόμος δημοσιεύτηκε στις 14 Δεκεμβρίου, και οι μετανάστες προωδήθηκαν στη νέα τους πατρίδα.

Τον Ιανουάριο του 1877 είχε αρχίσει η οικοδόμηση του συνοικισμού. Σε κάθε οικογένεια το Δημόσιο παραχώρησε, βάσει του ιδρυτικού

οποίος δεν έχει ταυτιστεί. Εν τούτοις στην περιοχή που μας ενδιαφέρει εμφανίζεται στην βενετική απογραφή του 1700 οικισμός Zonga, ο οποίος επιθώνει ως σήμερα (Μελίσσα) και βρίσκεται σε απόσταση 10 χλμ. περίπου ΝΑ του Καπελέτου. Στο κατάστιχο του 15ου αι. εμφανίζεται βέβαια και οικισμός ονόματι Zoga, τον οποίο όμως προτείνω να ταυτίσουμε με τον Ζόγα της επαρχίας Πατρών, που βρίσκεται δίπλα στο Laloussi (σημ. Σταροχώρι) του ίδιου τιμαρίου.

31. Με επιφύλαξη, δεδομένου ότι η κοινότητα Καπελέτου περιλάμβανε αρχικά και άλλους τέσσερις οικισμούς, οι οποίοι στη συνέχεια συγχωνεύθηκαν στις κοινότητες Ζόγκας (σημ. Μελίσσης) και Μάξι (σημ. Κουρτεσίου)· βλ. Ι. Ε. Νουχάκης, *Ελληνική Χωρογραφία*, Αθήνα 1901, σ. 582.

32. Κ. Χ. Βάμβας, *ό.π.*, σ. 25.

νόμου, 400 δραχμές για την ανέγερση της κατοικίας της. Ταυτόχρονα διορίστηκε και μηχανικός, ο Σ. Σωτηριάδης, για να παράσχει την απαραίτητη τεχνική υποστήριξη.

Η έκταση της νέας εγκατάστασης –οικισμού και αγροτικής γης– μπορεί να εκτιμηθεί με κάποια προσέγγιση. Σύμφωνα με τον ιδρυτικό νόμο, κάθε οικογένεια θα αποκτούσε τριάντα στρέμματα, αναπαλλοτριώτα επί 5 χρόνια από την παραχώρησή τους. Η γη αυτή θα επανερχόταν στην κυριότητα του δημοσίου, χωρίς αποζημίωση για τις τυχόν βελτιώσεις, αν κάποια οικογένεια εγκατέλειπε τον οικισμό προ της παρόδου της πενταετίας. Σε ερώτηση βουλευτού κατά τη συζήτηση της 19ης Νοεμβρίου 1876, περί της όλης έκτασης, δόθηκε η απάντηση ότι, ακριβώς, η έκταση θα ήταν συνάρτηση του αριθμού των οικογενειών, για τις οποίες εκφράστηκε η ελπίδα ότι θα είναι «πολλάι». ³³ Σύμφωνα με την αρχική εκτίμηση επρόκειτο για 42 οικογένειες, συνεπώς η πρόβλεψη αφορούσε 1.260 στρέμματα, στα οποία πρέπει να προστεθούν και 600 τετρ. μ. κοινόχρηστης γης, για τις δημοτικές λειτουργίες και ανάγκες, συνολικά δηλαδή 1,3 τετρ. χλμ. περίπου. Για να εκτιμηθεί κάπως η έκταση αυτή, να σημειώσουμε ότι σήμερα η κοινότητα Καπελέτου, λ.χ., καταλαμβάνει έκταση 22 τετρ. χλμ. Είναι όμως αμφίβολο αν έφθασαν ποτέ οι 42 οικογένειες. Όπως είδαμε, αρχικά έφθασαν 13, ενώ οι υπόλοιπες περίμεναν τον προσδιορισμό των γαιών και τη διευθέτηση των λοιπών εκκρεμοτήτων. Τρία χρόνια αργότερα, στο ξενίδ της ανάπτυξής του (βλ. συνημ. πίνακα), ο οικισμός είχε 71 κατοίκους, 39 άνδρες και 32 γυναίκες. Στην πιθανότερη περίπτωση, με τους συνήθεις μέσους όρους της εποχής, αυτός ο πληθυσμός δεν μπορεί να ξεπερνούσε τις 14 με 18 οικογένειες. Είναι συνεπώς εύλογο να υποθέσουμε ότι ο αρχικός πυρήνας των 13 οικογενειών υπήρξε και ο τελικός. Σ' αυτή την περίπτωση, η έκταση του οικισμού δεν πρέπει να ξεπέρασε το μισό τετραγωνικό χιλιόμετρο.

Το όλο εγχείρημα προκάλεσε ευθύς εξ αρχής το έντονο ενδιαφέρον του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός». Προηγήθηκε η ενδουσιώδης διάλεξη του Κ. Χ. Βάμβα στην αίθουσα του Συλλόγου (10 Δεκεμβρίου 1876) και εν συνεχεία η συγκρότηση επιτροπής από τον ομιλητή και τους Γ. Μάνο, Εμμ. Δραγούμη και Ν. Δ. Λεβίδη. Η επιτροπή συνέταξε ψήφισμα γενόμενο δεκτό την 22α Δεκεμβρίου, σύμφωνα με το οποίο

33. *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, ό.π., σ. 304.

αποφασίστηκε η σύσταση Σχολής απόρων παιδών στη νεότευκτη «αποικία», με στόχο τον ταχύ εξελληνισμό των νεαρών «Ελληνοαλβανών»,³⁴ και στη θέση του δασκάλου διορίστηκε ο ιερέας Γρηγόριος Βισκόντης.³⁵ Επρόκειτο για μια αξιοσημείωτη ενέργεια, αν λάβει κανείς υπ' όψη του ότι το ποσοστό αγραμμάτων στον περιβάλλοντα πληθυσμό του δήμου Βουπρασίων, έφθανε το 92%, μόλις δε το 19% των αγοριών σχολικής ηλικίας παρακολουθούσαν μαθήματα – και κανένα κορίτσι.³⁶ Η σχολή τελικά τέθηκε σε λειτουργία μόλις δυο χρόνια αργότερα, το 1879, με ενέργειες των Κ. Βάμβα και Γ. Δουρούτη που μετέδθησαν επί τόπου, ενώ στη θέση του διδασκάλου τοποθετήθηκε, αντί του Βισκόντη, ο επίσης ιερέας Παπαγεώργιος,³⁷ το δε Υπουργείο της Δημοσίας Εκπαιδύσεως παραχώρησε τα απαραίτητα υλικά προς κατασκευή θρανίων και ανέγερση παραπήγματος.³⁸ Ταυτοχρόνως, η αντιπροσωπεία του Φιλολογικού Συλλόγου, «συνενηνοθείσα μετά των προϊσταμένων» της αποικίας, ανέλαβε να βαπτίσει τον νεογέννητο οικισμό. Δοθέντος ότι οι «εις Ιταλίαν εξ Ηπείρου καταφυγόντες Ελληνοαλβανοί ωρμήθησαν το πλείστον εκ του ηπειρωτικού χωρίου Πικέρνη», η Εφορία του Συλλόγου έδωσε στον νεογέννητο οικισμό το όνομα Νέα Πικέρνη,³⁹ το οποίο και επικυρώθηκε με Βασιλικό Διάταγμα.⁴⁰ Στο σημείο αυτό λανθάνει μια ένδειξη: «ως επί το πλείστον», συνεπώς όχι στο σύνολό τους, οι μετανάστες κατάγονταν από του Πικέρνη.

Παρά την κινητοποίηση που οδήγησε στη γέννησή της και τις υψηλές υιοθεσίες που την συνόδευσαν στα πρώτα της βήματα, η Νέα Πικέρνη υπήρξε από τους πλέον βραχύβιους οικισμούς της νεότερης Ελλάδας. Ενώ, όπως αναφέρθηκε ήδη, το 1879 είχε 71 κατοίκους, δέκα χρόνια αργότερα είχαν απομείνει μόλις 11· στην πραγματικότητα το χρονικό διάστημα υπήρξε ακόμα βραχύτερο. Ήδη το 1881 ενέσκηψε στον οικισμό επιδημία «εγκεφαλονωτιαίας μηνιγγίτιδος», εξαιτίας της οποίας πέθαναν σε διάστημα λίγων ημερών 27 άποικοι,⁴¹ ενώ οι περισ-

34. Βλ. π. *Παρνασσός* 1/1877, σ. 26-27.

35. *Ό.π.*, σ. 74.

36. Υπουργείον Εσωτερικών, *Στατιστική της Ελλάδος: Πληθυσμός 1879*, Αθήνα 1881, σ. 60, 114-115.

37. Βλ. π. *Παρνασσός* 3/1879, σ. 474.

38. *Ό.π.*, σ. 802.

39. *Ό.π.*, σ. 626.

40. *Ό.π.*, σ. 898.

41. Με ενέργειες του «Παρνασσού» στάλθηκε γιατρός από την Πάτρα με φάρμα-

σότεροι από τους υπόλοιπους «διεσκορπίσθησαν τήδε κακείσε», σε σημείο που ο «Παρνασσός» ανακοίνωσε ότι η σχολή του «έπαυσε ούσα Σχολή των εξ Ιταλίας Ελληνοαλβανών, διότι η αποικία αυτή σχεδόν διελύθη», και παρέμεινε ως διδακτήριο «των πέριξ χωρίων», αργότερα δε μεταφέρθηκε, όπως σημειώσαμε ήδη, στου Καπελέτου, «αιτήσει των κατοίκων».42 Το γεγονός που εμφανίζεται στο σημείο αυτό ως αιτία διάλυσης του οικισμού, είναι μεν σοβαρό, αλλά πρέπει να συνεκτιμηθεί εντός ενός ευρύτερου πλαισίου. Ο βαθμός στον οποίο μια ανάλογη επιδημία είναι δυνατόν να κλονίσει έναν πληθυσμό εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Στην περίπτωση της Νέας Πικέρνης έχουμε απώλειες της τάξης του 38% (27 στους 71), ποσοστό αρκετά υψηλό, υπάρχουν όμως οικισμοί που επιβίωσαν με ολιγομελέστερο πυρήνα – όχι βέβαια κάτω από ένα ελάχιστο επίπεδο που επέτρεπε την αναπαραγωγή τους. Από τους 44 αποίκους που επιβίωσαν –αν τα στοιχεία μας είναι ακριβή– οι 33 διασκορπίστηκαν «τήδε κακείσε», συνεπώς το αίτιο δεν μπορεί να ήταν αποκλειστικά η επιδημία, τουλάχιστον όχι στο βαθμό που να δικαιολογεί μian οριστική αναχώρηση.

Δεκαοκτώ χρόνια αργότερα, σε ένα άρθρο όπου παρεπιμπτόντως αναφέρεται η περίπτωση της Νέας Πικέρνης, ο συγγραφέας σημειώνει απερίφραστα έναν διαφορετικό λόγο αποτυχίας του εγχειρήματος: «Αλλ' ουκ ηυδοκίμησε διά την καταδρομήν των περιοίκων Ηλείας η κόμη αυτή».43 Η φράση αυτή θίγει, κατά τη γνώμη μου, το ουσιαστικό ζήτημα: την αδυναμία ενσωμάτωσης του μοσχεύματος στον τοπικό κορμό, ο οποίος ανέπτυξε σοβαρά αντισώματα. Ήδη κατά τη διάρκεια της κοινοβουλευτικής συζήτησης της 19ης Νοεμβρίου 1876 υπήρξε λογομαχία μεταξύ του υπουργού των Οικονομικών Σωτ. Σωτηρόπουλου και του βουλευτού Ηλείας Κρεστενίτη, καθώς ο τελευταίος υπερασπίστηκε τα δικαιώματα των κατοίκων της περιοχής που κατείχαν *de facto* τις εξαιρούμενες εκτάσεις και διεκδικούσαν το δικαίωμα να τις δηλώσουν, βάσει του σχετικού περί διανομής νόμου, ώστε να περιέλθουν στην κυριότητά τους:

κα, ενώ ο ίδιος ο Σύλλογος διέθεσε έκτακτη βοήθεια 300 δραχμών· βλ. π. *Παρνασσός* 5/1881, σ. 186.

42. Βλ. π. *Παρνασσός* 6/1882, σ. 960 και 8/1884, σ. 731.

43. Αθ. Πετρίδης, «Η Χειμάρρα της Ηπείρου και τα αρχαία προνόμια αυτής», π. *Ελληνισμός* 2/1899, σ. 500.

«ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ: Αφού εξηρέθησαν δια διατάγματος, δεν επιτρέπεται να δηλωθούν αι γαίαι αύται.

ΚΡΕΣΤΕΝΙΤΗΣ: Και εάν εδηλώθησαν;

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ: Κακώς εδηλώθησαν. Μ' όλα ταύτα, κατά την εφαρμογήν η κυβέρνησις θα φροντίση να συμβιβάση τα συμφέροντα των αποίκων μετά των συμφερόντων των παλαιών κατοίκων, εάν τώντι κατέχουν γαίας εις την περιφέρειαν αυτήν».⁴⁴

Το χαμηλών τόνων κοινοβουλευτικό επεισόδιο έληξε εκεί, αλλά το πρόβλημα είχε με σαφήνεια διατυπωθεί. Ο επιδιωκόμενος «συμβιβασμός των συμφερόντων» δεν ήταν βεβαίως μια εύκολη υπόθεση, και η υποδοχή των «ξένων» από τους αγρότες της πελοποννησιακής υπαίθρου, δεν είναι σίγουρο ότι αντλούσε το ύφος της από την εμπνευσμένη οικονομολογική σκέψη των πολιτικών εκσυγχρονιστών ή τον ρομαντικό ιδεαλισμό των θαμώνων του «Παρνασσού». Στο περιθώριο των εφημερίδων της εποχής διασώζεται υπόκωφος ο απόηχος του δράματος: «Αφίχθη εξ Αθηνών ο κ. Δ. Λάτας, ο γνωστός ιεροκήρυξ, αναχωρεί δε το προς εσπέρας και μεταβαίνει εις Μανολάδα, όπου αποστέλλεται υπό της Κυβερνήσεως ίνα πνευματικώ τω τρόπω συμβιβάση τας ατελευτήτους διαφωνίας και έριδας των επ' εσχάτων απωκισθέντων εκεί Ιταλών και των αρχαίων κατοίκων».⁴⁵

Στο σημείο αυτό, μια προσέγγιση από την πλευρά της «εθνοπολιτισμικής» σχολής, θα έδινε ενδεχομένως στους αποίκους κάποιες ελπίδες, δεδομένης της σύμπτωσης ότι εγκαταστάθηκαν σε μια περιοχή κατοικούμενη ήδη σε μεγάλο βαθμό, όπως αναφέραμε πρωτύτερα, από Αρβανίτες. Μια τέτοια όμως εκτίμηση θα ήταν άτοπη, καθώς θα επιχειρούσε να χρησιμοποιήσει προσδιορισμένες ιστορικά έννοιες ως εάν ήσαν σταθερές συνιστώσες της ανθρωπίνης συμπεριφοράς. Συγκεκριμένα, το να υπέθετε κάποιος ότι οι ομάδες που εγκατέλειψαν τον αλβανικό χώρο στα τέλη του προεθνικού 14ου αιώνα και εγκαταστάθηκαν στην βορειοδυτική Πελοπόννησο θα διέκριναν στα τέλη του 19ου αιώνα, μισή χιλιετία αργότερα, κάποιας μορφής εθνική ή άλλη συγγένεια στους εξ Ιταλίας, αλβανικής έστω καταγωγής, μετανάστες που

44. *Εφημερίς των Συζητήσεων της Βουλής*, ό.π., σ. 304-305.

45. Εφημ. *Φορολογούμενος Πατρών*, 17.2.1878· βλ. και Κ. Ν. Τριανταφύλλου, «Ιταλιώται», *Ιστορικό Λεξικό των Πατρών*, 2η έκδοση, Πάτρα 1980, σ. 168.

έρχονταν, «ξένοι» αυτοί, να τους πάρουν, αυτών των και επισήμως πλέον από 50ετίας Ελλήνων, τη γη «τους», θα έδειχνε απλώς μια ρομαντική και ανιστόρητη προσέγγιση του φαινομένου διαμόρφωσης των εθνικών συνειδήσεων.⁴⁶

Αν και καίρια τραυματισμένη και υπονομευμένη, η Νέα Πικέρνη δεν παρέδωσε αμέσως το πνεύμα· τυπικά μάλιστα διπλασιάστηκε, καταγράφοντας 22 κατοίκους το 1896, χωρίς εντούτοις να ανακοπεί η μη αναστρέψιμη διαδικασία της φθοράς. Για τελευταία φορά εμφανίζεται στο ΒΔ της 18ης Αυγούστου 1912, βάσει του οποίου υπήχθη, όπως σημειώσαμε ήδη, στην νεοπαγή κοινότητα Καπελέτου. Απουσιάζει από την απογραφή του 1920, συνεπώς η οριστική της συρρίκνωση πραγματοποιήθηκε στο διάστημα των οκτώ ετών που μεσολάβησαν.⁴⁷

Οι σημερινοί κάτοικοι της αλβανικής Πικέρνης γνωρίζουν την υπόθεση της προς Ιταλία μετανάστευσης του 18ου αιώνα, οι δε κάτοικοι της Villa Badessa διατηρούν τη μνήμη της εκείθεν καταγωγής τους. Τι έχει όμως απομείνει από την περιπέτεια της Νέας Πικέρνης; Κανένα τοπωνύμιο ή μικροτοπωνύμιο που να θυμίζει τον βραχύβιο οικισμό του Δήμου Βουπρασιών δεν εντοπίζεται στους λεπτομερείς χάρτες της περιοχής.⁴⁸ Κανείς από τους ερωτηθέντες κατοίκους του Καπελέτου, σε επιτόπια έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 1989, δεν είχε ακούσει περί «Νέας Πικέρνης» ή Αλβανών μεταναστών. Μόνον όταν τέθηκε η –ορθότερη βέβαια– ερώτηση περί Ιταλών μεταναστών, οι ερωτώμενοι επισήμαναν την ύπαρξη άλλοτε κατοικημένης περιοχής γνωστής ως «τα Ιταλικά», την οποία όμως δεν μπόρεσαν να προσδιορίσουν γεωγραφικά με απόλυτη ακρίβεια, ενώ πρόσδεσαν ότι οι περί ων ο λόγος Ιταλοί, «χάθηκαν στα χρόνια της μεγάλης γρίπης».

Η αναφορά στην παγκόσμια επιδημία ισπανικής γρίπης του 1918-1919, η οποία λέγεται ότι προκάλεσε περισσότερα θύματα από τον ίδιο τον Μεγάλο Πόλεμο, και που μόνο στην Ελλάδα υπολογίζεται ότι

46. Πρόσφατο περιστατικό δείχνει ανάγλυφα του λόγου το αληθές: η πρώτη εκ των κάτω οργανωμένη κακοποίηση Αλβανών στη σημερινή Ελλάδα επιχειρήθηκε από κατοίκους του Αρβανίτικου χωριού Κρικεκούκι (σημ. Ερυθρές) της Αττικής· βλ. εφημ. *Ελευθεροτυπία*, 21.5.1993.

47. Αρχείο Ερευνητικού Προγράμματος «Ιστορική μελέτη των οικισμών της Ελλάδας, 15ος-20ός αι.» Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε.

48. Αναφέρομαι εδώ στα φύλλα «Νέα Μανολάς» και «Αμαλιάς» σε κλίμακα 1:50.000 της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού, εκδ. 1976.

έστειλε στον τάφο 200.000 άτομα,⁴⁹ θα ερμήνευε ιδανικά την εξαφάνιση της ολιγάριθμης ήδη ομάδας των Νεοπικερνιωτών μεταξύ των ετών 1912-1920.

Η δυσπροσαρμοστικότητα και η εύθραυστη αντοχή τους στις συνθήκες της νέας τους πατρίδας που, ως μην το ξεχνάμε, δεν ήταν παρά μια θαλτώδης παραλιακή ζώνη, είχε δειχθεί κιόλας από τα πρώτα χρόνια. Δεν αποκλείεται βέβαια η πληροφορία αυτή να αποτελεί έναν αναχρονισμό, όπου η παλαιότερη ανάμνηση της επιδημίας του 1881 προσαρμόστηκε στην σχετικά πιο πρόσφατη και σοβαρότερη εκείνης του 1918-1919. Σε γενικές γραμμές, κατά την επίσκεψη στον οικισμό του Καπελέτου, παρατηρήθηκε δυσθυμία των ερωτωμένων, αφ' ης στιγμής αντιλήφθηκαν ότι η έρευνα αφορούσε στους «Ιταλούς». Την δυσθυμία αυτή ερμήνευσαν τελικά οι ίδιοι ως αποτέλεσμα του γεγονότος ότι ο τελευταίος επιβιώσας έποικος συνεργάστηκε με τις ιταλικές κατοχικές αρχές κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου.

49. Στην Ιταλία οι θάνατοι έφθασαν τους 274.000, στη Γερμανία 187.000, στο Ηνωμένο Βασίλειο 112.000, στην Ισπανία 147.000 και στη Γαλλία πάνω από 91.000, μόνο στο διάστημα μεταξύ Σεπτεμβρίου και Δεκεμβρίου 1918. Πολλοί μελετητές άλλωστε συσχετίζουν την επιδημία αυτή με τον ίδιο τον πόλεμο και τις συνέπειές του: ο κάματος των πολεμιστών, η αδυναμία των υποσιτισμένων πληθυσμών, η εξαθλίωση των κρατουμένων στα στρατόπεδα δημιούργησαν το πρόσφορο πεδίο εξάπλωσης της ασθένειας· ειδικότερα στην Ελλάδα, ρόλο έπαιξαν όχι τόσο οι εχθροπραξίες, όσο τα οξύτατα προβλήματα επισιτισμού και δημόσιας υγείας που προκλήθηκαν συνεπεία του αποκλεισμού που είχε επιβάλει η Entente· βλ. M. Reinhard και A. Armengaud, *Histoire générale de la population mondiale*, Παρίσι 1961, σ. 409· Β. Γ. Βαλαώρας, «Ελλάς: Δημοσία Υγιεινή», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 10^{ος}, σ. 658· ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Ελληνικός Στρατός κατά τον Πρώτον Παγκόσμιο Πόλεμον 1914-1918*, τ. 1^{ος}: *Η Ελλάς και ο Πόλεμος εις τα Βαλκάνια*, σ. 248-249.

ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΙΚΕΡΝΗ
ΚΑΙ ΤΗ ΝΕΑ ΠΙΚΕΡΝΗ

ΕΤΟΣ	ΠΙΚΕΡΝΗ	ΝΕΑ ΠΙΚΕΡΝΗ
1856	*60	
1877		**13
1878	*100	
1879		71
		<i>39 άνδρες + 32 γυναίκες</i>
1885	**100	
1889		11
1896		22
1907		15
		<i>6 άνδρες + 9 γυναίκες</i>
1913	750	
1955	580	
1960	540	
1969	755	
1979	788	
1989	917	
1991	991	

Παρατήρηση: *=σπίτια, **=οικογένειες.

Πηγή: Ερευνητικό Πρόγραμμα «Ιστορική μελέτη των οικισμών της Ελλάδας, 15ος-20ός αι.» Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε.

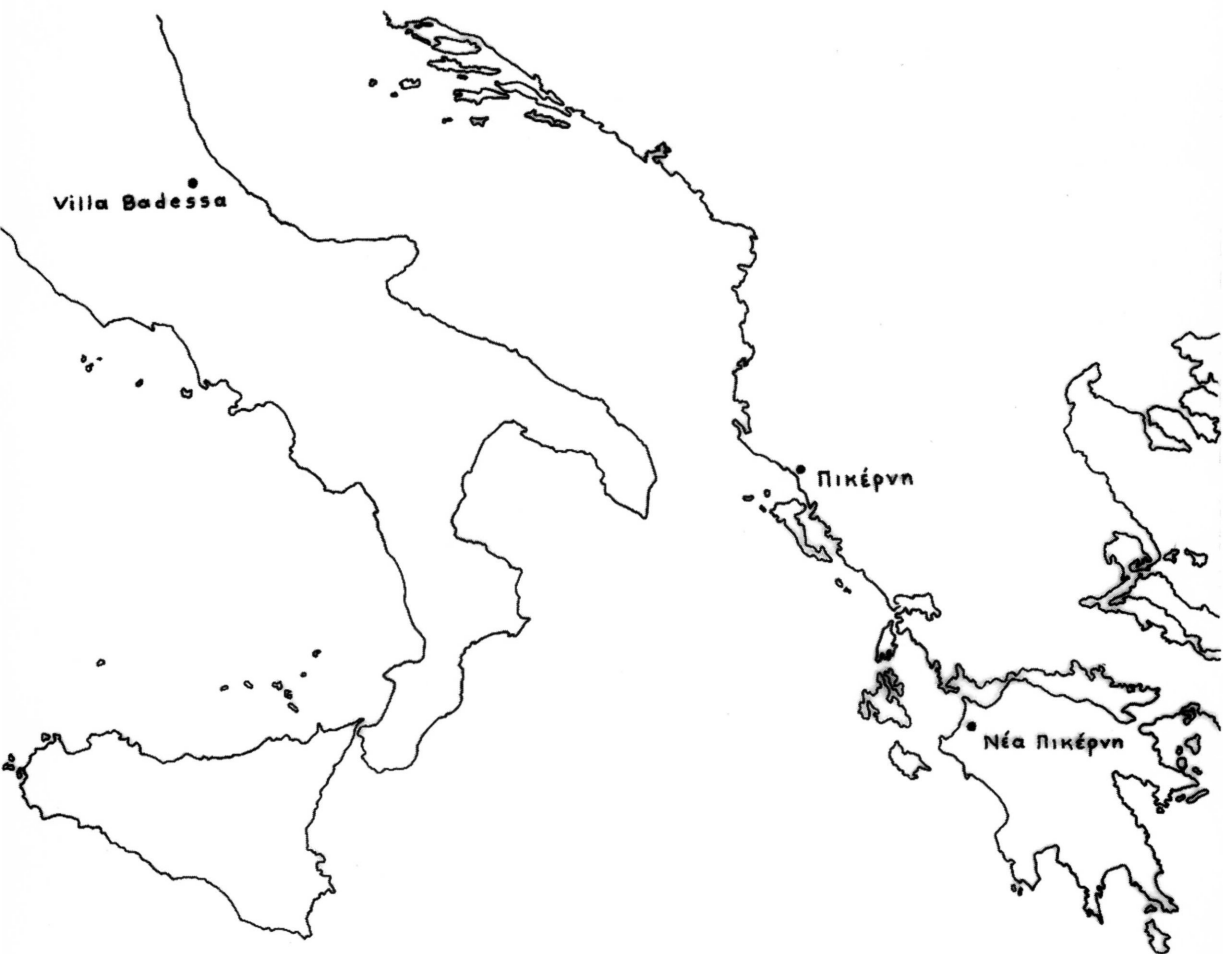
Αν η πληροφορία αυτή είναι έγκυρη,⁵⁰ εικονογραφεί κατά τρόπο δραματικό τις συνειδησιακές αντιφάσεις που βίωσαν οι «Αλβανοί Ιταλοί Έλληνες» στη μακρά και περιπετειώδη πορεία τους. Εν κατακλείδι να επισημάνουμε ότι, και στο καθαρά συμβολικό επίπεδο, οι οιωνοί του εγχειρήματος ήσαν αρνητικοί. Φθάνοντας οι Πικερνιώτες έποικοι το φθινόπωρο του 1876 στην περιοχή που τους παραχώρησε το ελληνικό

50. Κατά την απογραφή του 1907 σημειώνεται η παρουσία 14 αγραμμάτων Αλβανοφώνων (7 ανδρών και 7 γυναικών) και ενός αγραμμάτου Ιταλοφώνου στην περιφέρεια του δήμου Βουπρασιών. Το 1951 απογράφονται στην Ηλεία ένας Αλβανόφωνος Καθολικός και 7 Αλβανόφωνοι Ορθόδοξοι κάτοικοι· βλ. Αρχείο Ερευνητικού Προγράμματος «Ιστορική μελέτη των οικισμών της Ελλάδας, 15ος-20ός αι.» Κέντρου Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε.

κράτος για εγκατάσταση στην Πελοπόννησο, έκπληκτοι ενδεχομένως να βίωσαν ως κακόγουστο αστείο το γεγονός ότι, σε απόσταση 10 χιλιομέτρων Ν-ΝΔ της Νέας Πικέρνης, υπήρχε χωριό με το μοιραίο όνομα Μπόρσι.

*Αθήνα, Νοέμβριος 1995**

*. Οι χάρτες που συνοδεύουν το άρθρο σχεδιάστηκαν από την αρχιτέκτονα Ιωάννα Τραχανά, την οποία και ευχαριστώ θερμά.

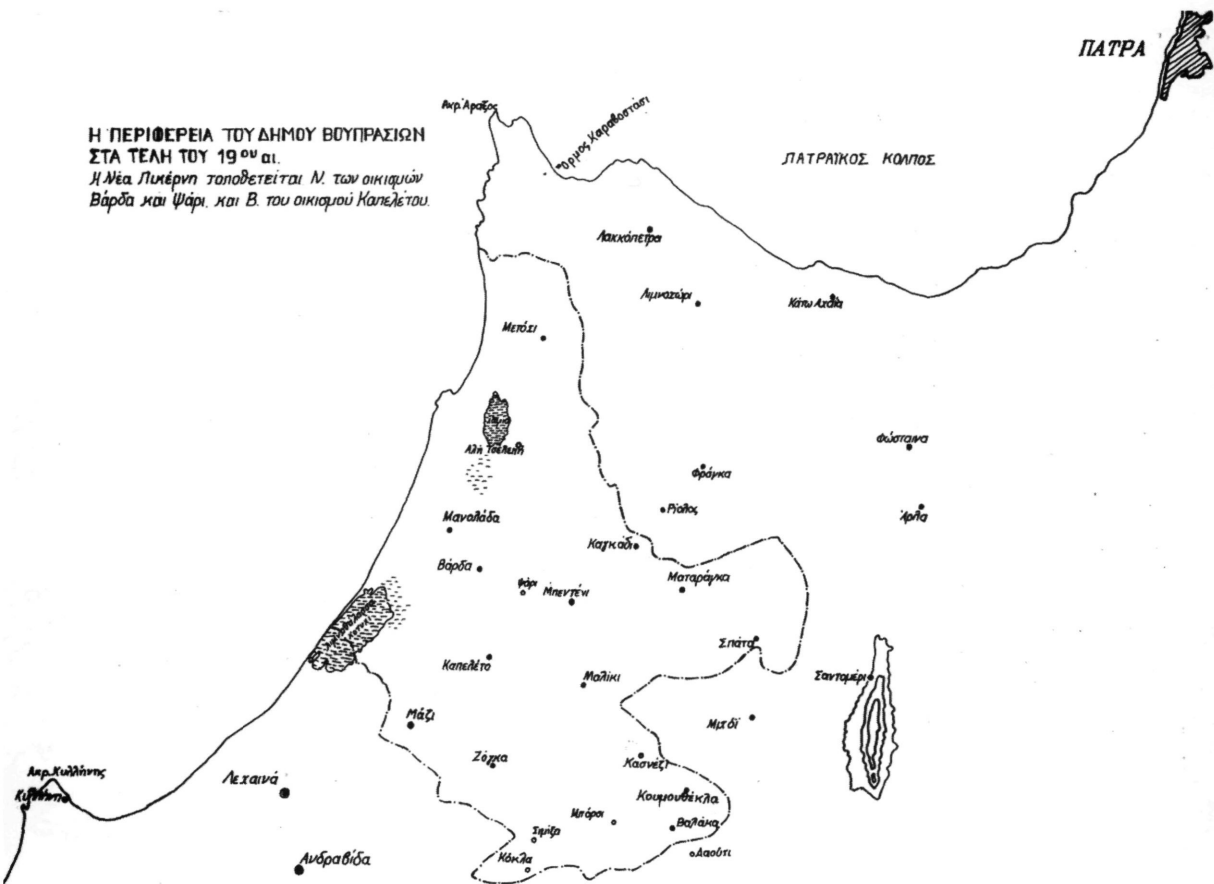

Χάρτης 1

Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΒΟΥΓΡΑΣΙΩΝ

ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19^{ου} αι.

Η Μέα Πιτέρη τοποθετείται Ν. των οικισμών Βάρδα και Ψάρι, και Β. του οικισμού Καπελέτο.

Χάρτης 2